

ністю, а отже і автономністю кримінально-правових норм, що їх захищають.

Додатковими безпосередніми об'єктами злочинів проти суспільної безпеки є життя, здоров'я, власність, так як саме їм завдається фактична шкода при здійсненні окремих видів досліджуваних злочинів. Завдання шкоди додатковим безпосереднім об'єктам злочинів проти суспільної безпеки обумовлюють виділення кваліфікованих видів окремих складів цих посягань, а при здійсненні ряду інших лише їх наступ тягне кримінальну відповідальність за ці діяння. Таким чином, завдання шкоди додатковим безпосереднім об'єктам суттєво підвищує небезпеку порушень відносин суспільної безпеки. Але в зв'язку з тим, що життя, здоров'я і власність є лише додатковими безпосередніми об'єктами злочинів проти суспільної безпеки, завдання їм шкоди є однією із ознак об'єктивної сторони складів даних посягань, повністю охоплюється ними і не вимагає додаткової кваліфікації за іншими статтями КК. Цей висновок впливає як із диспозицій статей КК про відповідальність за злочини проти суспільної безпеки, так і із змісту ст. 90 КК України, яка встановлює відповідальність за необережне знищення чи пошкодження майна, що спричинило людські жертви чи інші тяжкі наслідки, при відсутності ознак злочину проти суспільної безпеки.

Надійшла до редколегії 04.05.95

*В. І. БОРИСОВ, д-р юрид. наук, проф.
НЮА України*

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці, безпеки окремих робіт та виробництв, поводження з деякими виключно небезпечними предметами — найбільш суворий вид правової відповідальності. Це визначає підвищене теоретичне і практичне значення дослідження ознак злочинів, які завдають шкоди безпеці виробництва. Серед них високу питому вагу займає родовий об'єкт цих злочинів. В літературі щодо нього висловлюються неоднозначні думки. Одні юристи, виходячи із близькості за формою і змістом норми «Порушення правил охорони праці» (ст. 135 Кримінального кодексу України — далі КК) з групою норм гл. X цього кодексу «Злочини проти суспільної безпеки, громадського порядку та народного здоров'я», які охороняють безпеку виробництва, роблять висновок, що

передбачені ними злочини; мають єдиний родовий об'єкт¹. Інші, навпаки, вважають, що злочини, передбачені цими нормами, мають різні родові об'єкти².

Слід відмітити, що спеціалісти неоднаково визначають коло норм, зазначених в гл. X, які корелюються з «Порушеннями правил охорони праці» (ст. 135 КК). Як правило, в цей перелік включають ст. 218 КК («Порушення правил безпеки гірничих робіт»), ст. 219 КК («Порушення правил при проведенні будівельних робіт»), ст. 220 КК («Порушення правил безпеки на вибуховонебезпечних підприємствах або у вибуховонебезпечних цехах»)³. Деякі з них доповнюють цей перелік ст. 221 КК («Порушення правил зберігання, обліку та перевозки вибухових речовин»)⁴. І. П. Лановенко який багато працює над цим питанням, до норм гл. X, якими охороняються відносини безпеки виробництва, зараховує ст. ст. 218—220, 221 КК, а також 220¹ КК («Порушення правил пожежної безпеки»), 221¹ КК («Незаконний провіз на повітряному судні вибухових чи легкозаймистих речовин»), 225 КК («Незаконна пересилка легкозаймистих або ідких речовин»)⁵. З позицією І. П. Лановенко можна погодитися лише частково, оскільки зазначені ним статті дійсно мають відношення до охорони безпеки виробництва. Проте для деяких з них безпека виробництва виступає як факультативний об'єкт, якому шкода заподіюється не у всіх випадках вчинення злочину⁶. Це, зокрема, ст. ст. 220¹, 221¹ та 225 КК. Очевидно, що група кримінальних законів, що охороняють родовий об'єкт, повинна містити норми, які мають подібні безпосередні об'єкти. За цією підставою належною подібністю наділено норми, що містяться в ст. ст. 218—220, 221 та 228⁵ КК.

¹ Див., напр.: Яблоков Н. П. Общее понятие, система и классификация преступлений, связанных с нарушением правил охраны труда и техники безопасности//Вестн. МГУ. Сер. Право. 1969. № 2. С. 43.

² Див.: Курс советского уголовного права: Часть Особенная. Л., 1973, Т. 3. С. 699.

³ Див., напр.: Гринберг М. С. Преступления против общественной безопасности. Свердловск, 1974. С. 22.

⁴ Див.: Вахитов Ш., Махмутов М. Объект преступных нарушений правил охраны труда//Сов. юстиция. 1968. № 18. С. 13. Тут слід зазначити, що з прийняттям 14 квітня 1988 р. Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про кримінальну відповідальність за незаконні дії з радіоактивними матеріалами», яким із ст. 221 КК в ст. 228⁵ КК було перенесено відповідальність за порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами, вказаний перелік, очевидно, повинен включати і ст. 228⁵ КК.

⁵ Див., Лановенко И. П. Чангули Г. И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. К., 1989. С. 17—19.

⁶ Про факультативний об'єкт детальніше див.: Сташис В. В., Панов Н. И. Непосредственный объект и его значение для классификации преступлений//Пробл. правоведения. 1989. Вып. 50. С. 85.

Основними безпосередніми об'єктами передбачених в них злочинів є відносини безпеки виробництва, що відрізняються між собою сферами регулювання.

М. П. Яблоков, розглядаючи питання про родовий об'єкт злочинів, які вказані в ст. 135 та гл. X КК, пише, що і в тому, і в іншому випадку маються на увазі суспільні відносини, які складаються в процесі реалізації на виробництві норм охорони праці та техніки безпеки. Однорідність же суспільних відносин, на які посягають злочини цього виду, свідчить про однорідність цих злочинів, які мають єдиний родовий об'єкт. У зв'язку з цим М. П. Яблоков вважає, що родовим об'єктом цих злочинів є безпека для працівників та інших громадян виробничих процесів¹.

М. С. Гринберг також вважає, що дані злочини мають єдиний родовий об'єкт. Проте на відміну від М. П. Яблокова він як такі розглядає відносини суспільної безпеки, покликані утримувати технічну систему, що використовується в тій чи іншій сфері виробництва в безпечному, упорядкованому стані².

В. П. Тихий висловив думку, що злочин, передбачений ст. 135 КК, та група подібних йому злочинів, за вчинення яких встановлено відповідальність в гл. X, мають родовим об'єктом «безпеку та нешкідливість виробництва»³. Стосовно цього слід зазначити, що норми чинного КК України не включено до системи правових норм, які охороняють умови нешкідливості виробництва, хоча необхідність у цьому є. Лише в деяких випадках нешкідливість виступає як факультативний об'єкт кримінально-правової охорони (див. ст. 228 КК). Тому говорити про нешкідливість нарівні з безпекою виробництва як родовим об'єктом кримінально-правової охорони поки що передчасно.

Проти того, що ці злочини мають єдиний родовий об'єкт, висловилися М. Федоров, В. Глистин, Ш. Вахітов, М. Махмутов та ін. Зокрема, двоє останніх, погоджуючись з М. П. Яблоковим, в тому, що злочини, відповідальність за які передбачена ст. 135 та нормами гл. X КК, є однорідними, разом з тим зазначають, що вони мають різні об'єкти⁴. Слід зауважити, що таке твердження невіддале, оскільки визнання злочинів однорідними необхідно здійснювати на підставі єдиного для них родового об'єкта.

¹ Див.: Яблоков Н. П. Вказ. праця. С. 43.

² Див.: Гринберг М. С. Вказ. праця. С. 22.

³ Тихий В. П. Проблемы уголовно-правовой охраны общественно-безопасности (понятия и система преступлений, совершаемых за нарушение безопасности): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 1987. С. 10.

⁴ Див.: Вахітов Ш., Махмутов М. Вказ. праця. С. 13.

Встановлення об'єкту злочину, в тому числі для групи злочинів, що розглядаються, доцільно провадити шляхом структурно-системного аналізу змісту суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом.

В загальному плані питання про структуру і зміст суспільних відносин є предметом філософії та соціології. Незважаючи на певні розходження, найбільш поширеним є погляд, згідно з яким суспільні відносини складаються з трьох структурних елементів: предмета, з приводу якого існують відносини; суб'єктів (їх носіїв); суспільно значущої діяльності (соціального зв'язку) як змісту відносин. Це положення закріпилося у вітчизняній теорії кримінального права як при вирішенні загальних питань¹, так і при дослідженні окремих злочинів². При цьому справедливо відзначається, що структура суспільних відносин являє собою не просто суму складових елементів. Без єдності та взаємодії структурних елементів суспільних відносин, їх внутрішнього та зовнішнього взаємозв'язку, пише В. Я. Тацій, втрачається і соціальна сутність самих відносин³.

Для встановлення суспільних відносин значення має їх предмет, під яким розуміють усе те, з приводу чого чи у зв'язку з чим існують ці відносини. В літературі відзначається, що предметами суспільних відносин можуть виступати речі (тіла, фізичні предмети, а точніше їх соціальні властивості)⁴. Відносини, які встановлюються з приводу таких предметів, є матеріальними. Інша група відносин — ідеологічні. В. Я. Тацій вважає за можливе називати їх нематеріальними⁵. Спонукальною причиною формування нематеріальних відносин є ідеї, а також почуття, бажання. Але, перш ніж скластися, вони проходять через свідомість людей. Це істотна ознака нематеріальних відносин. Предметом таких відносин є соціальні, духовні блага чи цінності, які включають більш чи менш великі соціальні інститути⁶. Вважаємо вельми важливим доповнення В. Я. Тація про те, що предметом нематеріальних суспільних відносин може також виступати діяльність будь-яких установ чи інші сус-

¹ Див., напр.: Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. Х., 1994. С. 11.

² Див.; напр.: Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений. Х., 1986. С. 5; Антипов В. И. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с посягательствами на общественную безопасность. К., 1987. С. 6—9.

³ Див.: Тацій В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. Х., 1984. С. 18.

⁴ Див.: Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. Л., 1979. С. 48.

⁵ Див.: Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. С. 27.

⁶ Див.: Глистин В. К. Вказ. праця. С. 48.

пільні відносини¹. На останнє слід звернути особливу увагу.

Дійсно, оскільки в суспільстві всі відносини перебувають у безпосередній чи опосередкованій залежності і одночасно у розвитку, то поряд з іншими процесами, які відбуваються в системі суспільних відносин (наприклад, заміна одних, удосконалення інших), іноді виникає необхідність встановлення одних суспільних відносин для забезпечення інших (наприклад, з метою підтримання їх нормального функціонування або захисту).

Зазначені загальні судження дозволяють сформулювати положення на рівні особливого щодо об'єкту злочинів, які розглядаються. Суспільні відносини, які охороняються від злочинних посягань нормами, що містяться в ст. ст. 135, 218—220, 221, 228⁵ КК, відносяться до нематеріальних. Підставою їх формування є певні соціальні інститути, що складаються у суспільстві в процесі (з приводу) суспільно-виробничої діяльності людей. При здійсненні такої діяльності у її виконавців виникає потреба в створенні на виробництві стану (умов, середовища), який би гарантував збереження здоров'я, життя, забезпечував роботу (в частині цих благ) без побоювання, страху. Таке прагнення тим більш зрозуміле, коли в процесі виробництва поширені професійні захворювання, травматизм, загибель людей. Побоювання за своє здоров'я, життя у зв'язку з діяльністю деяких підприємств, із здійсненням окремих небезпечних робіт, використанням небезпечних матеріалів, речовин можуть відчувати і сторонні виробництву особи, повсякденне життя чи діяльність яких проходить поблизу (поруч, побіля) таких виробництв. Слід також відмітити, що у зв'язку з виробництвом та порушенням на ньому правил безпеки можуть мати місце й пошкодження, знищення майна як виробників (державних чи приватних підприємств), так і сторонніх осіб. Шкоду може бути завдано і навколишньому природному середовищу. Все це також обумовлює потребу в стані безпеки виробництва.

Відомо, що в загальному плані такі блага, як життя, здоров'я, власність, навколишнє природне середовище, охороняються законом в тому числі нормами КК (див. глави «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», «Злочини проти державної і колективної власності», «Господарські злочини» тощо). Проте в умовах виробництва загальних настанов явно недостатньо. Виникають потреби у створенні особливого виробничого стану, який би забезпечував безпеку працюючих на виробництві. Ці потреби є об'єк-

¹ Див.: Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. С. 41.

тами, мають тверді підстави в матеріальній дійсності, викликані суспільною працею. Будучи наслідком виробництва, такі потреби багатьох учасників виробничої діяльності акумулюються в соціальні. Разом з тим соціальні потреби не є предметом суспільних відносин. Роль їх полягає в тому, що вони виступають як соціальні передумови формування суспільних відносин, предметом («ядром») яких є суспільні інтереси. В соціологічній літературі «інтерес» визначають як об'єктивну, суспільно детерміновану, усвідомлену потребу громадськості індивіда, що сформована суспільними відносинами¹. Інтерес — це не сама потреба, зазначає Є. А. Якуба, а вибіркове ставлення до потреб, прагнення до їх задоволення². З цих суджень слід зробити висновок, про те, що не будь-які соціальні потреби, що виникають в суспільстві, трансформуються в інтереси, а лише ті з них, які усвідомлюються, сприймаються як спонукальні чинники формування суспільних інтересів. Наприклад, потреба, що виникає в процесі виробничої діяльності людей, у створенні безпечного стану набуває для членів суспільства певної привабливої сили, активізує їх міркування, спрямовує їх помисли по певному руслу, спонукає до відповідних правових дій та поведінки³. При цьому інтерес не можна розглядати тільки як результат усвідомлення соціальної потреби. Таким він стає в процесі формування суспільних відносин. В свою чергу, інтерес зовсім не тотожний суспільним відносинам⁴. Інтерес — це елемент, складова частина суспільних відносин, але таким він стає у взаємозв'язку та взаємодії з іншими структурними елементами відносин. Виходячи з цього, слід визнати, що предметом нематеріальних суспільних відносин є суспільні інтереси, з приводу чи у зв'язку з якими вони існують. Що стосується соціальних потреб, то вони виступають як передумови формування (встановлення) суспільних відносин.

Прагнення до безпеки має місце при здійсненні робіт, наприклад, в металургійній та хімічній промисловості, автомобілебудуванні, сільському та лісовому господарствах тощо, а також при проведенні будівельних і гірничих робіт, у вибухонебезпечних підприємствах та цехах, при поводженні з радіоактивними і вибуховими речовинами. Отже, всі види виробничої діяльності обумовлюють формування у

¹ Див.: *Перфильев М. Н., Орлов Л. В.* Социальные отношения. М., 1974. С. 142.

² Див.: *Якуба Е. А.* Право и нравственность как регуляторы общественных отношений при социализме: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук. Х., 1970. С. 32.

³ Див.: *Кузнецов А. В.* Уголовное право и личность. 1977. С. 35.

⁴ Див.: *Глистин В. К.* Вказ. праця. С. 71.

її виконавців соціальних потреб і відповідних їм суспільних інтересів в забезпеченні безпеки виробництва.

Безпека виробництва охоплює різні види та рівні безпеки, обумовлені небезпекою, що виникає у зв'язку, з приводу виробничої діяльності людини або як результат такої діяльності. Основним видом безпеки, властивим будь-якому виробництву, є безпека праці. Цей стан охоплює внутрішню безпеку виробництва. Проте низка виробництв (в першу чергу це виробництва, про які йдеться в ст. ст. 218—220, 221, 228⁵ КК, містить загрозу (здатність її спричинити) також невиробничим інтересам, які формуються в сферах їх діяльності (навколо, побіля) або в результаті такої діяльності. Необхідність їх захисту від небезпеки обумовлює створення особливого виду безпеки поза виробництвом (зовнішньої), але у зв'язку з ним. Це умови функціонування виробництва, ведення окремих робіт, використання одержаної продукції, при яких виключено уражаючий або руйнівний вплив на інтереси суспільства небезпечних чинників. Такі умови підтримуються і забезпечуються різними заходами, в тому числі правового характеру. Необхідність забезпечення заходами кримінально-правового характеру саме (або в першу чергу) цього виду виробничої безпеки і стала, як уявляється, підставою для віднесення діянь, передбачених ст. ст. 218—220, 221, 228⁵, КК, до глави «Злочини проти суспільної безпеки, громадського порядку та здоров'я населення».

Виходячи з викладеного, можна зробити такий висновок: предметом відносин, що розглядаються, є безпека виробництва, два його види — безпека праці і суспільна безпека в сфері виробництва.

Основним суб'єктом відносин, що охороняються ст. ст. 135, 218—220, 221, 228⁵ КК, є держава, яка здійснює функції в цій сфері, через свої органи виконавчої влади. Відповідно до чинного законодавства держава через міністерства, відомства, органи нагляду забезпечує безпеку підприємств, установ, кооперативів, інших виробництв незалежно від форм їх власності. Іншим суб'єктом виступають виробництва та їх працівники. У відповідності з потребами останніх і формуються в основному відносини безпеки виробництва. Ключовою фігурою серед працівників є службові особи, які безпосередньо відповідають за організацію і дотримання вимог безпеки на виробництві. Суб'єктами цих відносин є також професійній спілки (їх об'єднання, органи), що відстоюють інтереси працівників в цій сфері. У зв'язку з діяльністю деяких виробництв суб'єктами відносин виступають також сторонні юридичні чи фізичні особи, зацікавлені в

безпечному функціонуванні таких виробництв, використанні їх продукції. Суб'єктами можуть бути й окремі громадяни, які вступають у правові відносини з виробництвом (наприклад, для одержання послуги) і в силу цього зобов'язані дотримуватися певних вимог безпеки.

Соціальний зв'язок має дві основні характеристики: він завжди взаємозв'язок, а також є предметним, бо встановлюється з приводу якогось предмета. Соціальний зв'язок є об'єктивною реальністю, що має внутрішню, властиву їй упорядкованість. У літературі відзначається, що лише ті зв'язки, що виникають в процесі соціальної діяльності людей, складають суспільні відносини, і це відрізняє їх від всіх інших зв'язків, існуючих в дійсності¹.

Безпека виробництва, як і інші суспільні відносини, є проявом певного взаємозв'язку суб'єктів. Для безпеки виробництва характерний вольовий соціальний зв'язок: сутність (зміст) подібного соціального зв'язку полягає в соціальній можливості чи неможливості або необхідності поводитися певним чином і в соціальній можливості певного стану². Це завдання здійснюється шляхом встановлення і упорядкування відносин на виробництві та в його сфері, підпорядкування їх певній меті. Упорядкування є не що інше, як створення своєрідного нормативного каркасу зв'язків, необхідного для функціонування відносин безпеки виробництва. Суб'єкти як елементи соціальної структури підпорядковані завданням такого функціонування й тому утворюють деяку цілісну єдність. Завдяки такій єдності суб'єкти виявляються в певних взаємовідносинах. Стан, що виключає вплив небезпечних виробничих факторів, досягається виконанням вимог безпеки, встановлених законодавчими актами, нормативно-технічною документацією, правилами, інструкціями. Порушення встановленого соціального зв'язку небезпечно тому, що призводить чи може призвести до виходу з-під контролю різних за потужністю фізичних, хімічних, біологічних сил, енергій, небезпечних явищ, якостей, властивих знаряддям, предметам, технічним системам тощо, які використовуються в процесі виробничої діяльності людини.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що родовим об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 135, 218—220, 221, 228⁵ КК, є відносини, які забезпечують безпеку вироб-

¹ Див.: *Ткаченко Ю. Г.* Методологические вопросы теории правоотношения. М., 1980. С. 80.

² Див.: *Коржанский Н. И.* Объект посягательства и квалификация преступлений. Волгоград, 1976. С. 15.

ництва, що й зумовлює необхідність об'єднання норм про відповідальність за такі посягання в одній главі КК.

Надійшла до редколегії 09.02.95

*А. Ф. ЗЕЛІНСЬКИЙ, д-р юрид. наук, проф.
ЮУВС*

ЛЮДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН

1. **Постановка питання.** Діяльність людини є, безперечно, ключовим поняттям сучасних гуманітарних наук. Ним користуються теорія кримінального права, законодавство і судова практика, хоча загальновизнаної її дефініції немає. В законі використовується поняття «діяння», що означає і окрему дію, і сукупність дій, а також бездіяльність, вчинені умисно чи необережно. Разом з тим в ст. 208 Кримінального кодексу України (далі — КК) йдеться про втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (див. також ст. 177 проекту КК України від Комісії Верховної Ради з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю). Згадується діяльність і в ст. ст. 94, 96, 101, 160 проекту КК. Стаття 209 КК передбачає покарання за організацією або керівництвом групою, діяльність якої, що здійснюється під приводом проповідання релігійних віровань чи виконання релігійних обрядів, поєднана з посяганням на життя, здоров'я і гідність особи. Звичайно, той, хто організує групову діяльність або керує нею, сам здійснює діяльність, в даному разі злочинну.

Але, як уже згадувалось, офіційного визначення того, що таке злочинна діяльність, в законі і судовій практиці ще немає, а це створює деякі труднощі у боротьбі з організованою і професійною злочинністю.

Філософи і психологи вважають діяльністю систему за-вдалегідь спланованих і підпорядкованих єдиному мотиву дій, спрямованих на досягнення певної мети. Нерідко кінцева мета діяльності є одночасно і її мотивом. Відповідно до цього можна стверджувати, що злочинна діяльність — це система передбачених кримінальним законом дій, що здійснюються особою через постановку і реалізацію проміжних цілей, які (цілі) виступають етапами задоволення мотивостворюючої потреби. Та чи інша злочинна діяльність відображає спрямованість особистості винного в його взаєминах з іншими людьми та суспільством. Це цілком усвідомлена, цілеспрямована вольова поведінка, що відрізняє її від так званих імпульсивних і необережних злочинів, а також напівавтоматичних дій, обумовлених звичками¹.

¹ Детальніше про це див.: *Зелінський А. Ф. Поняття преступной деятельности//Сов. гос-во и право. 1978. № 10; Йогс ж. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Х., 1986. С. 68—113, 119—128.*